

Položaj radnica u tvornici Dalmatinka (1951.-1956.)

Rebić, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:663276>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

ANA REBIĆ

**POLOŽAJ RADNICA U TVORNICI DALMATINKA
(1951.–1956.)
Završni rad**

Pula, 2018.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

ANA REBIĆ

POLOŽAJ RADNICA U TVORNICI DALMATINKA

(1951.–1956.)

Završni rad

JMBAG: 03030628037, redovna studentica

Studijski smjer: preddiplomski studij povijesti

Predmet: Uvod u hrvatsku suvremenu povijest

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, 2018.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Ana Rebić kandidatkinja za prvostupnicu povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 25. rujna 2018.

Studentica

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Ana Rebić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom „Položaj žena u tvornici Dalmatinka (1951.-1956.)“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 25. rujna 2018.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	5
U VRTLOGU NOVOG VREMENA	6
„DALMATINKA “ – TVORNICA I PREDIONICA KONCA	7
PRVE ZAPOSLENICE U TVORNICI I SVAKODNEVNI PROBLEMI	10
ZAPOSLENICE IZ RURALNIH KRAJEVA	12
PRAVILA PONAŠANJA U TVORNICI	14
OBILJEŽAVANJE PRAZNIKA I ODLASCI NA ODMOR	16
ZAKLJUČAK	19
IZVORI I LITERATURA	20
SAŽETAK	22
ABSTRACT	23

UVOD

Tema ovog rada je položaj radnica u tvornici „Dalmatinka“ od 1951. do 1956. godine, a upravo ova tvornica značajna je za emancipacijski pokret u Hrvatskoj u prvim godinama novonastale Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Cilj istraživanja bio je utvrditi kakav je položaj žena u industriji, kako kombiniraju poslovnu i privatnu sferu života te kako uz sve zadaće uspijevaju odgajati i podizati djecu. U radu se ispituju i analiziraju ekonomski, socijalni i kulturni aspekti života radnica te njihova svakodnevnica uz naglasak na slobodno vrijeme i godišnji odmor.

Žene su se izborile za niz političkih i socijalnih prava tijekom 20. stoljeća – u nekim državama prije, u nekima kasnije. Tada dolazi do uspona i padova u svijetu industrije te se otvaraju nove mogućnosti industrijalizacije. Broj žena u industriji povećavao se od 1945. do 1990. godine s obzirom da se mnogo radilo na pitanju emancipacije žena te njihovu uključivanju u svijet industrije. Tvornica „Dalmatinka“ je bila osnova privrednog života grada Sinja i cijele Cetinske krajine. Devedesetih godina prošlog stoljeća „Dalmatinka“ doživljava prve probleme jer raspadom Jugoslavije ostaje bez velikog dijela tržišta i radnog kadra, a 2009. otišla je u stečaj: prvi put na 149 dana, a drugi na 160 dana.¹²

Vrijeme obuhvaćeno ovim radom uključuje osnivanje „Dalmatinke“ te prvih pet godina rada (1951.-1956.). Iako ženska industrija još uvijek pripada grupi nedovoljno istraženih tema, ovo istraživanje se bazira na dostupnoj literaturi koju predvodi knjiga u izdanju Centra za ženske studije pod naslovom *Ženski biografski leksikon: sjećanje žena na život u socijalizmu*, potom na analizi brojeva *Slobodne Dalmacije* iz 1960-ih godina čiji članci retrospektivno prikazuju događanja u tvornici, kao i sam tvornički list iz 1979. i 1980. godine koji donosi podatke o početcima rada tvornice. Potrebno je zahvaliti se Dragani Modrić, voditeljici galerije Sikirica u Sinju, te Vedrani Premuž Đipalo, muzejskoj pedagoginji i autorici članka *Žene u doba socijalizma: Slučaj „Dalmatinka“*, koje su mi pomogle u prikupljanju informacija.

¹ Dijanić, Dijana i dr., *Ženski biografski leksikon: sjećanje žena na životu socijalizmu*, Centar za ženske studije, Zagreb, 2004., 303.-304.

² Premuž Đipalo, Vedrana, „Žene u doba socijalizma: Slučaj ‘Dalmatinka’“, *Ethnologica Dalmatica*, 23, 2016., 159.- 185.

U VRTLOGU NOVOG VREMENA

Nakon kraja Drugog svjetskog rata Jugoslavija je oslobođena, a u državi je uspostavljena nova komunistička vlast čiji je prvi zadatak bio podizanje zemlje iz pepela te njena obnova. Jugoslavenski komunisti krenuli su na brzu industrijalizaciju zemlje u skladu sa sovjetskim modelom.

Prvi petogodišnji plan iz 1947. omogućio je megalomanske investicije u teškoj industriji jer su ekonomski stratezi vjerovali da će u deset godina Jugoslavija doprijeti do svjetske pozornice, no prvotni zadatci bili su obnova uništenih krajeva, nova gospodarska i tehnička unaprjeđenja te podizanje općeg blagostanja.³ Zemlja koja je nedugo prije ovoga doživjela velika razaranja nije mogla podupirati ovaj ciklus ulaganja, a ekonomska politika rezultirala je općim siromaštvom i padom poljoprivrednih proizvoda. Seljaci se nisu lako pretvarali u industrijske radnike zbog čega su odbijanja bila česta, plaće male, a problem sa smještajem sve veći. To je rezultiralo nezaposlenošću koja se pojavila već 1950. godine, no nije dugo trajala jer je riješena novi administrativnim mjerama – prijenosom radova u druge grane industrije kao što je tekstilna. Iako je tempo urbanizacije daleko sporiji od industrijalizacije, migracije iz sela u gradove bile su jako velike.⁴

Općenito o statusu radničke klase raspravljalo se na trećem kongresu Saveza sindikata Hrvatske. Radnička klasa punila se prvenstveno radnicima iz ruralnih krajeva koji su smatrani kulturno i stručno „zaostalima“. Ponajviše je bila sastavljena od nekvalificiranih radnika koji su u samo jednom danu s oranice došli do radnog stroja neke od tvornica, a nazivalo ih se polutanima ili radnicima-seljacima.⁵ U poratnim godinama težilo se izgradnji novog društva u koje bi se svaki pojedinac uklapao, a upravo njemu namijenjena je uloga graditelja sretnog načina života čiji je osnovni zadatak bio izgraditi novog socijalističkog radnika.

³ Stanić, Igor, „Izgradnja socijalističkog radnika-samoupravljača na primjer brodogradilišta Uljanik 1960-tih godina“, *Stvaranje socijalističkog čovjeka*, ur. Igor Duda, Srednja Europa i Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb, 2017., 97.-122.

⁴ Dobivojević, Ivana, „Svi u fabrike! – Instant Industrijalizacija u Jugoslaviji 1945.-1955.“, *Istorija 20. veka*, 2009., 103.-114.

⁵ Stanić.

„DALMATINKA“ – TVORNICA I PREDIONICA KONCA

U novije vrijeme ne tako velik broj znanstvenika zanima se za istraživanje jugoslavenske industrije, no oni koji se time bave sve više u javnost plasiraju podatke koji pokazuju kako je temelj današnje industrije izgrađen upravo od kraja 1940-ih do 1960-ih godina 20. stoljeća te kako su svi veliki subjekti nastali upravo tada. Jedan takav proces možemo pratiti na primjeru tvornice „Dalmatinka“ iz Sinja.⁶

Najveći poratni događaj grada Sinja i Cetinske krajine bilo je otvaranje „Dalmatinke“ – tvornice i predionice konca. Ovaj događaj bio je prekretnica jer je u samo par godina tvornica postala bitna ne samo za prostor Jugoslavije veći i šire, s obzirom da su proizvodi ove tvornice odlazili na svjetsko tržište. Gradnja tvornice započela je 1946. i uključivala je cijeli kompleks oko tvornice koji je imao pogone za proizvodnju, radionice, skladišta, garaže te tehnička i energetska postrojenja, a ubrzo nakon samog otvaranja nadograđeni su restoran, kompleks objekata za stanovanje te vrtić.⁷⁸

Službeno otvaranje tvornice bilo je 1951. temeljem rješenja dobivenog od Vlade Narodne Republike Hrvatske. Na samom ulazu u kompleks osvanuo je natpis usklađen s duhom vremena: „Borbom radničke klase Jugoslavije, a pod rukovodstvom Saveza komunista i druga Tita ostvareno je načelo Marxa i Engelsa – „Tvornice radnicima“ ,te je ova tvornica 4.11.1951. godine prvi put predana na upravljanja radnicima kolektiva“.⁹

Prema podacima iz tvorničkog lista „Dalmatinka“ iz 1979. u prvoj godini rada zaposleno je stotinjak radnika. Stoga se može zaključiti kako je upravo velika zainteresiranost za posao u tvornici u prvih mjesec dana rada već početkom 1952. rezultirala početkom proizvodnje pamučnog češljanog prediva, a 1953. i radom drugih pogona. Upravo sam početak rada koji je bio vrlo brz i efikasan „Dalmatinku“ je smjestio među prve jugoslavenske tvornice čijim je radnicima redovito isplaćivana

⁶ Dobrivojević.

⁷ Defilippis, Josip, „Promjene u poljoprivredi i selu Dalmacije u posljednjih stotinjak godina“, *Društvena istraživanja*, 15., 2006., 1041.-1062.

⁸ Dalmatinka, 1979., br. 2.

⁹ Dalmatinka, 1980., br. 6.

plaća, davane mjesečne naknade te bonusi kao nagrade za uspješne radnike svakoga mjeseca.¹⁰

Slika 1. Izgradnja tvornice „Dalmatinka“¹¹

Kao što je ranije spomenuto najveći broj zaposlenih u tvornici činile su žene, više od 88%, čija su prava bila zaštićena uredbama tvornice čime se htjela osigurati ravnopravnost sa muškim kolegama te sačuvati ženski ugled.¹²

Zbog zapošljavanja velikog broja ljudi tvornički odbor odlučio je započeti izgradnju stambenih objekata s obzirom da je na popisu 1953. godine zabilježeno 16.864 stanovnika ovoga kraja¹³. Također, odbor je odobrio i financirao izgradnju gradskog bazena. S obzirom da je većina radnika bila iz ruralnih krajeva omogućeno je bilo i stručno usavršavanje u školi u Sinju, a zbog uspješnosti radnika u školi, inicijativom vodećih organizirani su i tečajevi stranih jezika u trajanju od dvije godine. Zbog cjelodnevnih poslova u kompleksu tvornice izgrađen je i radnički restoran.

¹⁰ Sklevicky, Lydia, *Konji, žene, ratovi*, Ženska infoteka, Zagreb, 1996., 91.

¹¹ Mesarić Žabčić, Rebeka, Marina Perić Kaselj, "Žene i Industrijska Baština: Primjer "Dalmatinke" Sinj", *Kulturna dediščina industrijskih panog i industrijska kulturna baština*, ur. A. Černelić Krošelj, Ž. Jelavić i H. Rožman, Slovenško etnološko društvo, Ljubljana, 2011., 286.-300.

¹² Sklevicky, 104.

¹³ <http://www.visitsinj.com/hr/povijest/20/povijest> (Posjećeno: 12.9.2018.)

Uz navedeno ponajviše se inicirao društveni, sportski i kulturni život. Iz tog razloga osnivaju se nogometni, košarkaški i kuglački klub koji nose naziv „Dalmatinka“, kasnije poznatiji kao „Tekstilac“. Zbog velike zainteresiranosti za sportske aktivnosti osnivaju se još ženski rukomet klub, šahovski klub, ribolovni klub te lovačko društvo. Uprava tvornice nedugo nakon otvaranja klubova počinje organizirati razna sportska natjecanja između radnika tvornica diljem Jugoslavije te se organiziraju izleti i planinarenja . Također, odbor se potrudio osmisliti aktivnosti za slobodno vrijeme svojih zaposlenika kao što su odlazak u priobalno odmaralište Strožanac kraj Podstrane i odlazak u kuće za odmor na jezero Peruča. Najvažniji zadatak odbora tvornice bio je izvesti radnike, s naglaskom na zaposlenice van u prirodu kako bi se opustile nakon napornog i teškog radnog dana.¹⁴ A kako su ti izleti izgledali iz perspektive radnice rekla je gospođa C. A.:

„Liti bi se sedam dana kao obitelj skupili i išli u odmaralište, mi dica bi se po cili dan kupali, a roditelji bi se više vrtili oko odmarališnog restorana i oko zoga za balote. Svi bi se poznavali, više su tu obitelji bile iz Sinja nego iz okolnih sela jer su oni uvijek imali poljoprivredne rađe.“¹⁵

¹⁴ Premuž Đipalo.

¹⁵ Isto.

PRVE ZAPOSLENICE U TVORNICI I SVAKODNEVNI PROBLEMI

„Feminizacija rada“ naročito je izražena u svjetskoj tekstilnoj i odjevnoj industriji, koja je tradicionalno feminizirana, a proizvodi su namijenjeni izvozu na svjetske pozornice i u jake modne kuće. Upravo ova industrija bila je posebno izložena promjenama kapitala i naginjala je ka najnižim troškovima proizvodnje. Nadmoćna prisutnost žena u tekstilnoj industriji također je determinirana kada do izražaja dolazi emancipacija radnica. Ne samo da se smatra da žene imaju prirodno spretno prste, nego se smatra da su one i prirodno poslušnije i spremnije na strogu radnu disciplinu te prirodno manje sklone upitnom ponašanju od muškaraca. Uz navedeno smatra se da im prirodno više pristaju dosadni, repetitivni i monotoni poslovi. Povezivanje žena sa „spretnim prstima“ rezultat je ženske izvježbanosti u kućanskim poslovima kao što je šivanje. Te su vještine prikazane kao prirodne – shodno tomu i radna je snaga opisana kao nekvalificirana – zbog naturalizacije ženskoga kućanskog rada u privatnoj sferi.¹⁶

Sjećanje na radne dane još uvijek je prisutno u pamćenju stanovnika grada Sinja i Cetinske krajine. U najvećoj mjeri u literaturi je zabilježeno sjećanje žena – radnica. Početkom otvaranja postrojenja najveći problem bilo je loše obrazovanje radnika te njihova nemogućnost upravljanja nekolicinom, tada modernih radnih strojeva. S toga su radnici i radnice slani na specijalizaciju u druge tekstilne tvornice u Jugoslaviji kao što su one u Dugoj Resi i Mariboru.¹⁷ Upravo o jednom od tečaja usavršavanja govori i A.B. u svome iskazu:

„Pedesete sam se zaposlila i ošla u Sloveniju, pozvalo nas iz te kolektive (seljačka zadruga), izvelo nas ko mrave mlade. I to zakazalo na praksu iz te kolektive, ja bi jedva dočekala napuštati one motike i po onim njivetinama otkle sam ti ja ošla raditi. Ja sam otišla pedesete u Sloveniju i tamo sam ti ja bila trinaest miseca, ka na praksi.“¹⁸

Život radnica koje su se zaposlile odmah nakon otvorenja bio je težak ne samo zbog neukosti već i zbog mnogih optužbi radi teže prilagodbe na novi (gradski)

¹⁶ Bonfiglioli, Chiara, „Orodnjavanje socijalnog građanstva: tekstilne radnice u postjugoslavenskim državama“, *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme*, 19, 2014., 125.-155.

¹⁷ Jambrešić Kirin, Renata, „O ženama u formativnom socijalizmu“, *Refleksije vremena: 1945.-1955.*, ur. Jasmina Bavoļjak, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2012., 182.-201.

¹⁸ Premuž Đipalo.

način života, izostanak tzv. roditeljske zaštite (kod neudanih radnica) i dr. O tome kako su stanovnici Sinja i okolice gledali na radnice iz tvornice rekla je M. Đ. :

„Prva generacija koja se zapošljavala to su bile, onako, cure sa sela. Sirotinja, nije nigdi radila i bila je potreba da se zaposli. Ala tako je to bilo ondašnje vrime, da se smatralo da ko ide u tu Dalmatinku da će biti nemoralan. Ne znam, tako se to u selu pričalo, kao u Dalmatinki ima svega i svačega, to je veliki nemoral, te cure dođu sa sela i htili bi ovi muški iskoristit, ono ka da je to kurvanjska tvornica.“¹⁹

No, prvobitni problemi u životu radnica te sama odbojnost prema ideji ženskog tvorničkog kadra brzo je nestala. Do pomaka u ženskom tvorničkom radu dolazi u kratkom roku jer su osigurane financijske potpore radnicama te im je omogućen znatniji napredak u obrazovanju. Tako se na radnice počinje gledati s više blagonaklonosti i poštovanja. U trenu kada više nije bilo sramotno zarađivati novac te kada je došlo do ostvarivanja potpore od strane cjelokupnog društva sa ženaradnica „skinula“ se stigma nemoralna i uloge domaćica. Moguće je zaključiti da rad u tvornici postaje prestiž i način napredovanja u blagodati socijalističkog društva.²⁰

Slika 2. Nasmiješena radnica sa češljanim predivom.²¹

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Mesarić Žabčić, Perić Kaselj.

ZAPOSLENICE IZ RURALNIH KRAJEVA

Uz sam rad u tvornici život žena nije bio jednostavan jer nakon kraja radnog vremena njihov radni dan nije završio već se nastavio u okružju njihova doma. Nakon posla koji je trajao u prosjeku od 8 do 10 sati žene su, kao i muškarci, dolazile kući obavljati poslove na polju i oko domaćih životinja, ali čekali su ih i svakodnevni kućanski poslovi te briga oko djece. A.B. o tome kaže:

„A teško mi je bilo, dašta, po kući, ne bi znala šta bi prije. Imali smo kravu, vinograd, kokoši, i radila se kuća, teret bio, (...) radila u Dalmatinki, svekrva bila s menom, troje dce. Doduše, ljudi su bili složniji, pomagali jedni drugima. (...) Držala san i kravu, probudi se ujutro u četiri ujutro, pomuzi kravu pa na rađu. Buđenje u četiri, kad bi radila prvu smenu. A kad bi radila drugu smenu, isto, morala bi skuhat ručak i onda ajde na rađu, ispeci kruv, a kad bi radila noćnu, napatila bi se Gospe moja.“²²

Ono što je bilo i više nego bitno prilikom zapošljavanja u gradu bila je potreba da se s „ruralnih“ radnica maknu obilježja seoskog stanovništva kao što je tradicionalna odjeća i začesljavanje kose pod maramu. Prema odredbama, radnice su morale imati propisanu radnu odjeću koja je uključivala hlače. Iako su prihvaćale ova pravila na radnom mjestu i dalje bi po završetku svoje smjene u tvornici oblačile tradicionalno ruho.²³

Drugo bitno pitanje bio je prijevoz radnika. Dok nije uveden autobusni prijevoz zaposlenih velika većina morala je sa sela u Sinj ići pješice bez obzira na vremenske uvjete. Tegobe smrzavanja, velikih vrućina i prevelikog umora svladavali su pjesmom, o čemu svjedoči i M. T.:

„Pješke, sve, ajme satralo boga u meni, sat vrmena do Dalmatinke. Autobus je tek vozio, ja sam imala ić u penziju. Kad sam trudna bila (...) sve pješke išli. Radilo bi sve do kad bi tribalo rodit (...) i sve na noge, samo se čula pisma da se ori. Onda jedno vrime nije nam dalo pivat, kad bi išli puten, tu je u Grčića, šta ja znam, bilo nejake dice, da ne pivamo kad prolazimo, a mi uvik slušali, bilo to poštenje, sloga. Šta ću ti govorit, bilo brate lipo. Pivali većinom ove seljačke, i partizanske, bilo toga koliko oćeš družte Tito i to.“²⁴

Također, uporaba bicikla smatrala se neprimjerenom za žene sve do sredine 1950-ih godina, no tada dolazi do prekretnice u svakodnevnom životu, a sindikat

²² Premuž Đipalo.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

tvornice svojim radnicima, kako muškarcima tako i ženama poklanja 400 bicikala.²⁵ Ovim događajem razbijeno je zaostalo shvaćanje o ženama, a to potvrđuje i slika u „Slobodnoj Dalmaciji“ na kojoj se nalaze radnici „Dalmatinke“ na biciklima, a popratni tekst glasi: „Baš kao u Mariboru“ s obzirom da je ova ideja preuzeta od odbora tvornice u Mariboru.²⁶

²⁵ „Žene - radnici i upravljači“, *Slobodna Dalmacija*, 30.7.1968., 5.-6.

²⁶ „Dalmatinka nam je „otvorila“ put u život“, *Slobodna Dalmacija*, 26.11.1962., 8.

PRAVILA PONAŠANJA U TVORNICI

Pravi udarnički zanos uvukao se među radnice i radnike već u prvoj godini rada. Požrtvovnost, predanost i disciplina u radu bili su ključni čimbenici uspjeha tvornice „Dalmatinka“. Disciplina se provodila učestalim kontrolama, o čemu govori i M. P.:

„Naporno je bilo isključivo radi toga jer je država svaka tri mjeseca zahtivala obračune, izvještaje. Previše je inače bilo kontrole, znala je po dva puta godišnje doći inspekcija.“²⁷

Članci „Slobodne Dalmacije“ donose sažetke pravilnika o radu za tvornicu, a iz njih se jasno razaznaje koliko je stroga kontrola bila te kakvi su bili obrasci ponašanja. Neodgovorno ponašanje podijeljeno je u nekoliko kategorija: nepropisno održavanje strojeva, miješanje alata, nedisciplina na radnom mjestu, neopravdani izostanci s posla, nepažnja, otkazivanje poslušnosti, nemoralnost, površnost i prijevremeno napuštanje radnog mjesta. Uz navedeno ponašanje idu i svojevrzne kazne. Također, i one su podijeljene ovisno o težini povrede rada, no najčešće su sljedeće: pismene opomene, 10% odbitka na mjesečni prihod u trajanju od tri mjeseca, pismeni ukor te strogi javni ukor.^{28,29}

Sve u svemu, odnos radnica spram posla bio je više nego pozitivan. Radnice su uz veličanje pojedinačnih uspjeha, veličale i čvrstu povezanost u zajednici i naglašavale veličinu ženske radničke zajednice. U tvorničkom okruženju veličano je drugarstvo i kolegijalnost među zaposlenima što se vidi iz razgovora s radnicom A. B.:

„Imale smo ić' u Cetinsku zagoru, četiri dana, pa u Vodice, tako nas dočekalo, bilo nas 450 žena, odsvakle, iz Beograda, družile se. U najlipšoj uspomeni mi je ostalo prijateljstvo na radnom mjestu, druženje s tim ženama, to mi je u lipoj uspomeni ostalo. Smijalo se i veselilo se. Sve u smiju.“³⁰

Ono što je još bilo naglašeno u nekim razgovorima je dodjela stanova zaposlenicima što je samo jedan od čimbenika boljeg uvjeta života. Molba se pisala upravi kada bi se postupak dodjele morao ubrzati iz određenog razloga. Najčešći

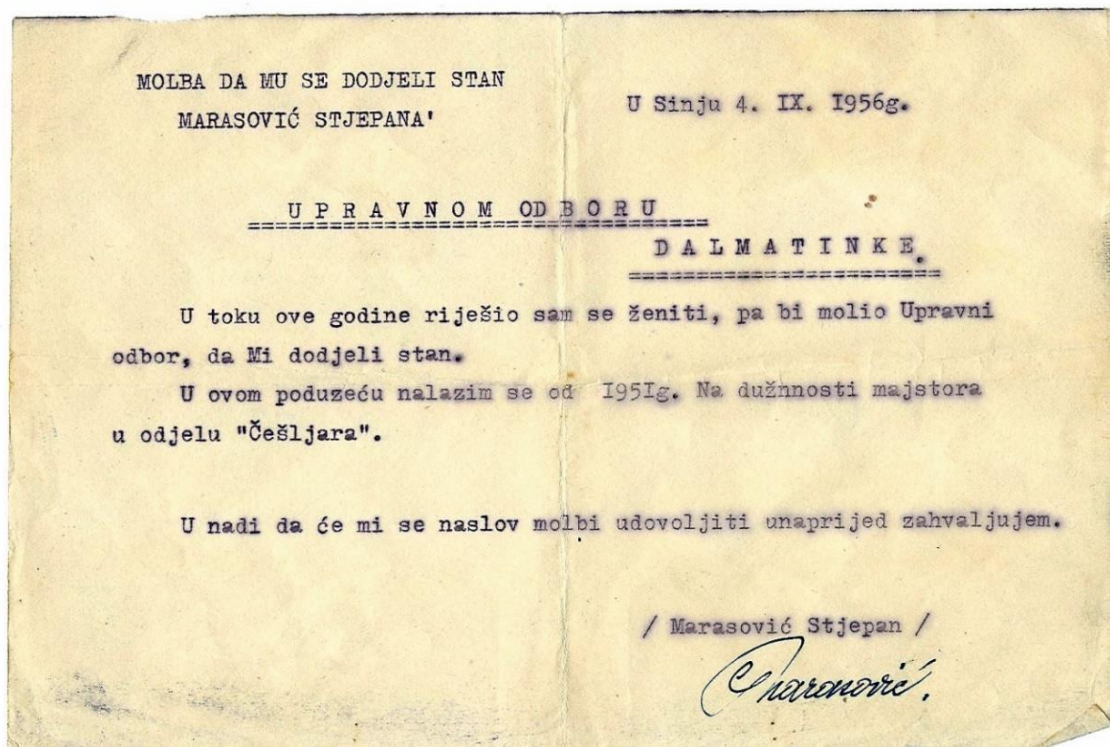
²⁷ Premuž Đipalo.

²⁸ Državni arhiv u Splitu (HR-DAST) 33, Narodni odbor Kotara Sinj, „Disciplinske kazne za lakše povrede radne discipline“, Dalmatinka, 1955. (<http://www.das.hr/> pristupljeno 13.4.2018.)

²⁹ „Slušaj me i ne družu se sa njima“, *Slobodna Dalmacija*, 10.3.1966., 6.-7.

³⁰ Premuž Đipalo.

razlozi pisanja molbe za dodjelu stana bili su trudnoća, bolest radnika ili supružnika te problem neimaštine koji nije bio rijetka pojava.³¹

Slika 3. Molba za dodjelu stana radniku „Dalmatinke“³²

Događaj koji je posebno olakšao život radnica, a upravo time žene su postajale sve bolje i bolje u izvršavanju svojih poslova, bila je izgradnja vrtića. U trenutku izgradnje vrtića svakodnevni život postao je manje opterećen nego je bio do tih trenutaka budući da se briga o djeci smatrala izrazito zadaćom ženske populacije. Izgrađeni vrtić i jaslice omogućile su radnicama lagodniji život jer više nisu morale biti opterećene traženjem osobe koja bi im pričuvala dijete dok one rade već su im djeca bila pod nadzorom teta tvorničkog vrtića, a također su i same majke tokom radnog vremena smjele posjetiti svoje najmlađe kako bi se uvjerile da je sa njima sve u redu.

³¹ Državni arhiv u Splitu (HR-DAST) 33, Narodni odbor Kotara Sinj, „Disciplinske kazne za lakše povrede radne discipline“, Dalmatinka, 1961. (<http://www.das.hr/> pristupljeno 13.4.2018.)

³² Isto.

OBILJEŽAVANJE PRAZNIKA I ODLASCI NA ODMOR

Druga svjetska konferencija žena socijalistkinja, održana 8. ožujka 1910. u Kopenhagenu, donijela je ustanovljenje praznika poznatog pod nazivom Dan žena. Ovaj praznik bio je simbol borbe žena radnica kojima se međunarodni proletarijat htio odužiti za sve što su se žene izborile tijekom dugog niza godina. Pamtio se po proslavama, cvijeću te ugađanju ženama toga dana. Drugi bitan socijalistički praznik internacionalnog karaktera bio je Prvi maj, poznatiji pod nazivom Praznik rada. Ovaj praznik ustanovljen je 1889. godine u Parizu na II. internacionali, a obilježavali su ga crveni karanfili. Treći bitan praznik bio je Dan Republike, dan kada je proglašena FNRJ.³³ Kako je slavlje izgledalo iz prve ruke rekla je I.Đ.:

„Atmosfera izvanredna, odali smo na izlete, na Trilju prvomajske izlete, to bi autobusi vozili po čitave dane, znalo se ispeć po 300 - 400 janjaca, svaki radnik bi dobio i svaki član njegove obitelji bi dobio pol kile pečene janjetine, vino, pivo, po kila kruha, to je bilo izvanredno, zabavljali se ljudi, na karata, na balote.“³⁴

Uz državne praznike postojala je i proslava crkvenih blagdana, no oni se za razliku od državnih nisu javno slavili nigdje na prostoru države. M. P. to ovako komentira:

„Božić se nije smilo niti reč. Ja nisam htela ić u partiju, tri puta su me molili, ja sam to sva tri puta odbila. Katolički sam bila odgojena, a muž mi je bio u partiji. Bio je rukovodioc i tako. E sad koliko je to bilo opasno za veliki petak postit. I mi kupimo baš bakalar za Božić, ja i svekrva skuvali bakalar, nema veze šta drugi neće, i moj sinko, kad štaš ti vidit, oko tri ure eto jedne osobe u kući nami, na kavu, naša prijateljica, slučajno svratila, a ustvari je bila izvidnica, došla vidit kao špija jel se tu slavi.“³⁵

Vidljivo je da se proslava praznika u Jugoslaviji kao što su Dan žena, Praznik rada i Dan Republike pamti po upečatljivim simbolima kao što su organizirani izleti za kolektive, pjesme, cvijeće i razni sportski turniri u čast onome što se obilježavalo čime se može doći do zaključka kako su se praznici obilježavali, a to su ponajviše organizirali kolektivi tvornica ili poduzeća.

³³ Dijanić, 329-331.

³⁴ Premuž Đipalo.

³⁵ Isto.

Odlazak na godišnji odmor shvaćan je kao dio industrijske kulture, kao kontrast radu, bilo je to vrijeme koje je služilo sakupljanju energije za radne dane te bolje obavljanje svih zadataka jer su oni trebali biti obavljani na najbolji mogući način, a umoran radnik to nije mogao izvršiti. Radnici 1950-ih često govore kako odmor nije za njih, kako je to je za gospodu te kako oni, kao radnici nemaju tih navika odlaska negdje na more tjedan dana ili više. Tvornički kolektivi su imali jako zanimljive i šarolike prijedloge kako urediti savršeno radničko odmaralište i koje bi sve sadržaje ono moralo imati. Jedno od pravila bilo je da radnici sami donose svoju posteljinu i ručnike, to bi s jedne strane značilo uštedu na pranju i održavanju odmarališta, a s druge bi se radnici koji nevoljko napuštaju svoju kuću i odlaze na put osjećali ugodnije, kao da su kod kuće jer su si ipak morali sve sami oprati i pripremiti za boravak na u drugome mjestu. Naime, autobusi za jednodnevne izlete zaista su se lako punili, no kada je trebalo otići iz kuće na nekoliko dana, dolazilo je do straha od nepoznatog, a radnici su se često pitali što će oni na odmoru, što da rade tamo i dr.³⁶

Najviše problema u odlasku na odmor imali su radnici koji su jednom nogom ostali na selu, gdje imaju vrt te se bave poljoprivrednim poslovima. Oni ne mogu ljetovati kao drugi jer ljeti imaju obaveza na polju, a ako kod kuće imaju stoku, onda ne mogu otići nigdje. Baš krajem 1940-ih i početkom 1950-ih mnoge sindikalne podružnice su javljale središnjici u Zagreb kako ne mogu naći dovoljan broj radnika koji bi koristili pravo na odmor jer radnici govore kako bi radije ostali kod kuće nego uživali u moru, suncu i ljetnoj zabavi.³⁷

No, u tvornici „Dalmatinka“ radni dani prekidali su se odlaskom na ljetovanja u Strožancu i izletima na jezero Peruča, a kako je to izgledalo rekla je umirovljena radnica I. M.:

„Liti bi se sedam dana kao obitelj skupili i išli u odmaralište, mi dica bi se po cili dan kupali, a roditelji bi se više vrtili oko odmarališnog restorana i oko zoga za balote. Svi bi se poznavali, više su tu obitelji bile iz Sinja nego iz okolnih sela jer su oni uvijek imali poljoprivredne rađe.“³⁸

Iz navedenog iskaza vidi se koliko je zaposlenicima odmor značio, a pogotovo kada je bio organiziran od strane tvorničkog odbora što je značilo da su radnici poput

³⁶ Duda, Igor, *U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2005., 109.-142.

³⁷ Isto.

³⁸ Premuž Đipalo.

paketa zajedno sa svojim obiteljima bili poslani na ljetovanje „bez brige i pameti“ što im je omogućilo opravak od napornog rada te prijeko potreban odmor.

ZAKLJUČAK

Vidljivo je kako proces industrijalizacije globalno mijenja stanje područja gdje je bio najveći, ali također i države u kojoj je do tog procesa dolazilo. Ovaj proces daleko je poboljšao ulogu žena te njihovo zapošljavanje i pomak u samoj emancipaciji. Cijeli proces uključivanja žena u javni život, koji je potican od strane socijalističkog društva, pridonio je jednakosti žena i muškaraca u politici, radu te privatnom životu.

Oснаženost radnica u tvornici „Dalmatinka“ ostvarila se prvenstveno osiguranjem financijskih sredstava kako bi im svakodnevica bila maksimalno olakšana. Pomaci u emancipaciji postali su vidljiviji uslijed prijelaza iz kategorije domaćice u kategoriju radnice sa svim pravima. Ženama se formalno nije zabranjivalo niti ih se na bilo koji način kočilo u ostvarivanju prava za većim ovlastima i na ostvarivanje radnog mjesta s više mogućnosti za odlučivanje, no društvo u cjelini nije bilo spremno te nije stvorilo oslonac ženama kako bi one i u stvarnosti postale ono što je danas deklarirano kao neovisne, samostalne, školovane.³⁹

Uz održavanje kućanstva i brigu o djeci žene iz „Dalmatinke“, ali i drugih tekstilnih tvornica, teško su mogle ostvariti punu ravnopravnost na radnom planu, a potom sudjelovati i u političkom životu. Iako se radom u tvornici ženama otvorila mogućnost zarađivanja, raspodjela poslova unutar obitelji i dalje je ostala ista.

Ukorijenjenost „živih“ priča o načinu života u vrijeme uspješnog rada tvornice, želja za iskazivanjem vlastitih iskustava o životu u socijalizmu, pozitivni navodi o značenju tvornice za poboljšanje životnih uvjeta govore o odnosu zajednice prema ovom dijelu sinjske prošlosti.

³⁹ Sklevicky, 104.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

Državni arhiv u Splitu (HR-DAST), 33, Narodni odbor Kotara Sinj, „Disciplinske kazne za lakše povrede radne discipline“, Dalmatinka, 1955.; „Disciplinske kazne za lakše povrede radne discipline“, Dalmatinka, 1961.

Dalmatinka , 1979., br. 2

Dalmatinka, 1980., br. 6

„Žene – radnici i upravljači“, *Slobodna Dalmacija*, 30.7.1968., 5.-6.

„Dalmatinka nam je 'otvorila' put u život“, *Slobodna Dalmacija*, 26.11.1962., 8.

„Slušaj me i ne družu se sa njima“, *Slobodna Dalmacija*, 10.3.1966., 6.-7.

Turistička zajednica Grada Sinja, <http://www.visitsinj.com/hr/povijest/20/povijest>

Literatura

1. Bonfiglioli, Chiara, „Orodnjavanje socijalnog građanstva: tekstilne radnice u postjugoslavenskim državama“, *Diskrepanacija: studentski časopis za društveno-humanističke teme*, 19, 2014., 125.-155.
2. Dijanić, Dijana i dr., *Ženski biografski leksikon: sjećanje žena na život u socijalizmu*, Centar za ženske studije, Zagreb, 2004.
3. Defilippis, Josip, „Promjene u poljoprivredi i selu Dalmacije u posljednjih stotinjak godina“, *Društvena istraživanja*, 15, 2006., 1041.-1062.
4. Dobrivojević, Ivana, „'Svi u fabrike!' – instant industrijalizacija u Jugoslaviji 1945.-1955.“, *Istorija 20. veka*, 2009., 103.-114.
5. Duda, Igor, *U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2005.
6. Jambrešić Kirin, Renata, „O ženama u formativnom socijalizmu“, *Refleksije vremena: 1945.-1955.*, ur. Jasmina Bovoljak, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2012., 182.-201.
7. Mesarić Žabčić, Rebeka, Marina Perić Kaselj, „Žene i industrijska baština: primjer 'Dalmatinke' Sinj“, *Kulturna dediščina industrijskih panog i industrijska kulturna*

baština, ur. A. Černelić Krošelj, Ž. Jelavić i H. Rožman, Slovensko etnološko društvo, Ljubljana, 2011., 286.-300.

8. Sklevicky, Lydia, *Konji, žene, ratovi*, Ženska infoteka, Zagreb, 1996.
9. Stanić, Igor, „Izgradnja socijalističkog radnika-samoupravljača na primjer brodogradilišta Uljanik 1960-tih godina“, *Stvaranje socijalističkog čovjeka*, ur. Igor Duda, Srednja Europa i Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb i Pula, 2017., 97.-122.
10. Premuž Đipalo, Vedrana, “Žene u doba socijalizma: Slučaj ‘Dalmatinka’”, *Ethnologica Dalmatica*, 23, 2016., 159.-185.

SAŽETAK

Analize prikupljene u literaturi daju nam zanimljive podatke o promjenama na svim razinama u gradu Sinju i Cetinskoj krajini, posebno na gospodarskoj razini. Najveći događaj na ovom području bio je otvaranje "Dalmatinke". Taj je događaj bio prekretnica za grad Sinj i okolicu jer je u samo nekoliko godina tvornica postala važna ne samo za prostor Jugoslavije nego i šire. Najvažnije pitanje bila je emancipacija radnica, njihov položaj u tvornici te društvu. Također se mnogo važnosti pridavalo organizaciji slobodnog vremena te olakšavanju roditeljskog života za tvorničke radnice. Ženama koje su bile naučene isključivo na tradicionalni način života posebno u istraživanom kontekstu, bilo je teške prisustvovati u sferama moći jer su bile manje obrazovane od onoga što su trebale biti, a privikavanje na gradski život bilo im je i više nego teško. Emancipacija i promjene u društvu postale su vidljive zbog prijelaza žena iz kategorije kućanice u kategoriju žene radnice.

Ključne riječi: socijalizam, Jugoslavija, Sinj, emancipacija žena, industrijalizacija

ABSTRACT

Position of Women Workers in Dalmatinka Factory (1951–1956)

Analyzes collected in literature bring us interesting data on changes at all levels in the city of Sinj and Cetina region, especially at the economic level. The biggest event in this area was the opening of "Dalmatinka". This event was the turning point for the town of Sinj and its surroundings, because in just a couple of years the factory became important not only for Yugoslavia, but for a larger area, too. The most important issue was emancipation of women workers, their position in the factory and society. There was also a great deal of importance for the organization of free time and for facilitating parental life for the factory workers. Women who were taught exclusively in traditional lifestyle, especially in the context of the study, were difficult to attend in the spheres of power because they were less educated than they were supposed to be, and getting used to urban life was more than difficult. Emancipation and change in society have become apparent due to the transition of women from the category of housewife into the female worker category.

Key words: socialism, Yugoslavia, Sinj, emancipation of women, industrialization